

MÆND I HISTORIER OM LIGESTILLING – DET KØNSOPDELTE ARBEJDSMARKED I 1800-TALLET

■ INGER LYNDRUP NØRGÅRD

INDLEDNING

Det kønsopdelte arbejdsmarked er et velkendt fænomen i det danske samfund i dag. Fænomenet diskuteres i forskellige akademiske sammenhænge og i bredere debatter. Arbejdsmarkedet er i forhold til lønningsniveau, stillingsniveau og arbejdsområder i høj grad delt op efter køn, og mænd har statistisk set fordelen i forhold til kvinder.¹

For en historiker er det relevant og interessant at undersøge, hvordan køns-hierarkier kan opstå på arbejdsmarkedet. Ved hjælp af en historisk case, vil jeg eksemplificere, hvordan køns-hierarkier blev dannet på det statslige arbejdsmarked i 1800-tallets Danmark.²

I 1867 vedtog mændene i Rigsdagen en lov, der officielt accepterede kvinder som undervisere i offentlige skoler. Indtil da havde mandlige lærere stået som normen for arbejdskraft på de offentlige skoler. I det følgende vil jeg vise, hvordan rigsdagsmændene udformede reglerne for ansættelse af kvindelige lærere på et statsligt arbejdsfelt, og hvilken betydning det havde for konstruktionen af køn og etablering af køns-hierarkier på arbejdsmarkedet.

Historisk set er 'arbejdsmarkedet' en vanskelig størrelse at håndtere, omkring år 1867 arbejdede grupper af kvinder ofte fysisk hårdt som tjenestepiger, i marken eller udførte andet arbejde. Store grupper af kvinder arbejdede for livets opret-holdelse og har altid arbejdet, men de har ikke altid været en del af det offentlige lønarbejdsmarked, som bestod af stillinger i for eksempel embedsmandsværket, kirken, hæren og de højere læreranstalter. Så da datidens politikere, rigsdagsmændene, i 1867 valgte at udforme og vedtage en lov om ansættelse af lærerinder i det

¹ Se for eksempel fagforeningerne DMs arbejdsprogram og DJØFs undersøgelse: <http://www.dm.dk/OmDM/DMSPolitik/~media/DmsPolitik/Aarsberetninger/Arbejdsprogram20092010.ashx> og <http://www.forsidenafmedaljen.dk/OmDJØeF/DJØeFspolitikker/~media/Documents/Djoef/R/ResumeafrapportenVikanbareikkevente.ashx>.

² Artiklen bygger på mit uddannelseshistoriske speciale "*Qvinden til Virksomhed i det Offentlige Skolevæsens Tjeneste*". 2008 Århus Universitet, Institut for Historie og Områdestudier.

offentlige skolevæsen, stod rigsdagsmændene overfor spørgsmålet om, hvordan man som lovgivere skulle forholde sig til køn i det offentligt styrede skolevæsen. Kvinder havde allerede i et meget begrænset omfang arbejdet i det offentlige skolevæsen, men med lov om "*Ansættelse af Lærere i det offentlige Skolevæsen*" af 29. marts 1867 slog rigsdagsmændene dørene vidt op for at benytte kvinder i det offentlige skolevæsen. Denne artikel vil undersøge, hvorfor rigsdagsmændene fandt det nødvendigt at lovgive om de kvindelige læreres indtræden i det offentlige skolevæsen.

Fra det skolehistoriske felt har jeg især positioneret mig i forhold til to værker, henholdsvis Adda Hildens og Erik Nørres *Lærerindeuddannelse. Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften* (1993) og Birgitte Possings *Viljens Styrke* (1992). De er relevante på grund af den vinkel, de anlægger på perioden. Begge værker handler om lærerindeuddannelsens opståen i sidste halvdel af 1800-tallet. Possings værk er en biografi om skolebyggeren Natalie Zahle. For at kunne belyse hendes virke har Possing beskrevet kvinders adgang til uddannelsessystemet og den tids kulturverden.

Adda Hilden har i sin forskning arbejdet ud fra den tese, at lærerindeuddannelse og kvinders frigørelse var tæt forbundet i 1800-tallet. Hildens projekt er at synliggøre kvinder i historien, som det har været kvindehistoriens projekt siden 1970'erne. Både Hilden og Possing skriver om kvinders plads i skole- og uddannelseshistorien, derfor er deres historiske forskning om skolen med et kønsblik relevant, idet skolehistorie som forskningsfelt ikke har haft meget forskning med et kønsperspektiv.³ Den danske videnskabelige interesse for det skole- og uddannelseshistoriske felt blev i år 2002 af skolehistoriker Ning de Coninck-Smith beskrevet som beskeden.⁴

Fra den traditionelle skolehistorie har jeg benyttet *Et Folk kom i Skole* (1989) udgivet af Tage Kampmann, Ingrid Markussen, Ellen Nørgaard og Vagn Skovgaard-Petersen samt *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie* (1899) bd. 3 af Joakim Larsen. Sidstnævnte er en gammel sag, som har klassikerstatus indenfor skolehistorien. Skolelæreren Larsen rejste selv rundt i Danmark for at indsamle aktstykker og kilder om folkeskolen. Man må være kritisk opmærksom på, at Larsen i sine skrifter er temmelig subjektiv vurderende i sine betragtninger over skolevæsenets udvikling.

I forbindelse med analysen af skolevæsenet har jeg inddraget to svenske værker *Kampen om Katedern. Feminiserings- og professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906* (1987) af Christina Florin og *Där de härliga lagrarna gro. Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914* (1993) af Cristina Florin og Ulla Johansson. Disse værker er rent emnemæssigt interessante for

³ Hilden 1993, 21.

⁴ Coninck-Smith 2002, 11-12 & 16.

dette projekt, fordi kvinders adgang til skolevæsenet er mere udforsket i Sverige end i Danmark.⁵

SKOLEN SOM ARBEJDSFELT OMKRING ÅR 1867

Den ansvarlige minister for skolevæsenet i årene 1866-67 var Cultusminister, Theodor Rosenørn Teilmann. I 1866 fremsatte han i samarbejde med sit ministerium lovforslag om, at kvinder skulle have ret til ansættelse i det offentlige kommunale skolevæsen. Ministeren begrundede lovforslaget med, at siden kvinder i 1859 fik adgang til at tage almuelærerindeeksamen havde ministeriet løbende modtaget ansøgninger fra købstadsskoler og enkelte landskoler om at måtte ansætte lærerinder. Udefrakommende henvendelser satte gang i lovgivningsprocessen.

Ministeren foreslog i sit lovudkast, at eksaminerede lærerinder skulle ansættes til at undervise piger, desuden udtalte ministeren, at han i princippet mente, at det samme arbejde skulle give samme løn. Han mente dog, at skolerne ikke ville ansætte lærerinder til samme løn som lærerne, derfor foreslog han at give lærerinderne lavere løn end lærerne for samme arbejde. Derved kunne ansættelse af lærerinder også afhjælpe kommunernes økonomiske udgifter i forbindelse med det voksende skolevæsen, påpegede han.⁶

Ministeren henviste til faktiske ændringer i skolevæsenet. Det kommunale skolevæsen voksede i Danmark i løbet af 1800-tallet, og udbygningen af det kommunale skolevæsen medførte behov for en betydelig udvidelse af lærerpersonalet. Dertil blev det i købstæderne efterhånden normen, at drenge og piger skulle undervises adskilt.⁷

LOVGIVNINGSMATERIALE I EN HISTORISK ANALYSE

Ministerens lovforslag blev sendt videre til behandling i Folketinget og derefter til behandling i Landstinget. Rigsdagsmændenes udtalelser i Folketinget og Landstinget vedrørende lovforslaget om kvinders adgang til at blive statsansatte embedsmænd viser, hvordan et kønshierarki på det offentlige arbejdsmarked blev etableret af rigsdagsmændene.

Lovgivningsprocessen er et frugtbart materiale til at analysere etableringen af kønshierarkier, fordi den viser, hvordan det for Rigsdagens mænd var legitimt at argumentere for lovens gennemførelse. Lovgivning indeholder et normkodeks for, hvordan samfundet i lovgivernes øjne ideelt set skulle fungere. Derfor indeholder lovmaterialet myndighedernes intention om samfundsudvikling og samfundsnormer. Lovmaterialet viser ikke, om befolkningen reelt rettede sig efter lovgivningen, eller om befolkningen eventuelt benyttede sig af lovens retningslinjer på en anden

⁵ Hilden påpeger, at svenske forskere er foran danskerne på det uddannelseshistoriske felt, derfor er det relevant at inddrage svensk forskning. Hilden 1993, 20-21.

⁶ Rigsd. Tillæg A, 1161-66.

⁷ Kampmann 1989.

måde end intenderet. Lovgivningen kunne på forskellig måde påvirke befolkningens adfærd, ligesom befolkningens adfærd kunne påvirke lovgivningen.

Da analyse af lovmateriale kan afdække normer, kan det afsløre kønsforestillinger hos lovgiverne i en given samtid. Den implicitte forud-fortælling om kønsforestillinger kan vise sig, når det diskuteres blandt rigsdagsmændene, hvordan kvinderollen kan passe ind i nye sammenhænge. Der eksisterer således en mulighed for at undersøge, hvordan normer bliver skabt, og for at fortolke de normdannende fora på tidspunkter i historien, hvor de hidtil gældende værdier ikke længere slog til.⁸

RIGSDAGSMÆNDENES ARGUMENTATION BAG LOVGIVNINGEN

Et af historieforskningens mål er at studere betingelser for historiske ændringer. Det vil sige at søge at afdække, hvorfor og hvordan historisk ændring finder sted. I den optik er det vigtigt at synliggøre og undersøge, hvordan historiske aktører, enkeltvis eller kollektivt, har været med til at præge og styre givne historiske ændringer. I denne artikel er det rigsdagsmændene som historiske aktører, der i en historisk given kontekst vedtog et lovforslag om ansættelse af lærerinder i det offentlige skolevæsen. Rigsdagsmændene tog overordnet set positivt imod lovforslaget.

Lovforslaget gik igennem 3 behandlinger i Folketinget og herefter 3 i Landstinget.⁹ Flertallet af folketingsmændene var positivt stemte overfor at ansætte kvinder i det offentlige skolevæsen.¹⁰ Efter at lovforslaget i 1. behandling i Folketinget blev godkendt, viser fokus sig i debatterne i 2. og 3. behandling at være at ændre lovforslaget, så lærernes vilkår forringes mindst muligt ved ansættelsen af lærerinder.

I Landstinget var to medlemmer direkte imod kvindelige lærerinder, fordi lærerinder ikke efter deres mening ville kunne holde disciplinen i skoleklasserne lige så godt som mænd, men resten af landstingsmændene stemte folketingsmændenes tilpassede lovforslag igennem.¹¹

Igennem Folketingets behandlinger af lovforslaget undergik det en del ændringer. En af ændringerne blev, at kravet om eksamen blev stemt ud af loven, blandt andet på grund af udtalelser som denne fra folketingsmand Christian Berg om, at kvinder, der "ville søge at slaae ind paa denne Vei igjennem offentlig Examen? Det vil vel ikke sjældent være dem, hvis Livsforhaabninger i andre Henseender ere blevne skuffede".¹² Cultusministeren havde eksplicit motiveret lovforslaget med en hensigt om at oprette embeder i skolevæsenet til de eksaminerede lærerinder, alligevel

⁸ Coninck-Smith 2002, 19.

⁹ Specifikt for tiden lige efter de demokratiske princippers indførelse ved grundloven var, at rigsdagsmændene ikke måtte danne partier eller officielt udtale, at de tilhørte bestemte grupperinger i Landstinget eller Folketinget. (Hvidt 2000). Derfor har jeg ikke opereret med partitilhørighed i analysen.

¹⁰ Rigsd. Folkethinget bd. 1, 886.

¹¹ Ibid, 2221-22.

¹² Ibid., 865.

blev kravet slettet. Selv om flere landstingsmænd senere udtalte, at eksamen burde nævnes i lovforslaget, valgte de ikke at ændre lovforslaget.¹³ Billedet af den rigtige lærerinde var for rigsdagsmændene i årene 1866-67 ikke knyttet til professionel uddannelse i form af eksamen. Kvinder måtte på egen hånd erhverve sig kundskaber, som gjorde dem egnede til erhvervet som lærerinde.

Et andet centralt punkt i debatten blev aflønningen af lærerinder. De tre første talere i Folketingets 1. behandling af forslaget udtalte deres utilfredshed med den ulige løn mellem lærere og lærerinder, når arbejdet ville være det samme.¹⁴ Folketingsmand Geert Winther udtalte om lærerinders lavere løn, at "naar de Kundskaber, som fordres af dem, fuldkommen svare til den Gjerning, de have at foretage, seer jeg ikke, hvorfor de ikke skulde have Adgang til den samme Løn, som Lærerne faae, for at opfylde, hvad Staten fordrer af dem".¹⁵

Flertallet havde dog den opfattelse, at da kvinder ikke var forsørgere, skulle lærerinder have lavere løn for samme arbejde.¹⁶ Det var nemlig meningen, at det var ugifte kvinder, der skulle ansættes i skolevæsenet. Dette kan eksemplificeres i følgende udtalelse af landstingsmand J. Forchhammer:

Jeg antager, at der vil være en almindelig Følelse tilstede hos Thingets Medlemmer imod at skabe Lærerindemænd i Lighed med dem, som man paa Landet kjender under Navn af Jordmodermænd, der ernæres af deres Koner. Det Princip altsaa, at Lærerinderne skulde være ugifte og i alle Henseender behandles lige med de ugifte Lærere, er det, jeg har søgt at gjøre gjældende ved den første Deel af mit andet Ændringsforslag.¹⁷

Cultusministeren fulgte strømmen og ændrede sin argumentation over for folketingsmændene og italesatte kvinder som ikke-forsørgere.¹⁸ Det blev vedtaget af folketingsmændene, at lønniveauet for lærerinderne på landet skulle være på niveau med andenlærernes. I købstæderne skulle lærerinder aflønnes efter samme metode som lærerne ud fra loven af 8. marts 1856, således at lærerinder kunne ansættes på enten et lavt eller et højt løntrin. Deres løn kunne uanset løntrin nedsættes med 1/3 i forhold til lærernes løn.¹⁹

Lærerindernes aflønning blev sat lavere end lærernes, og det begrundedes af flertallet af rigsdagsmændene ud fra kvinders tilknytning til ægteskabet og forsørgerbegrebet. Det er således centralt for debatten, at kvinders tilknytning til erhvervsarbejde bliver relateret til kvindens civilstand.

¹³ Rigsd. Tillæg A, 1163; Rigsd. Landstinget, bd. 1, 2185.

¹⁴ Rigsd. Folkethinget bd. 1, 846-853.

¹⁵ Ibid., 846.

¹⁶ Nørgård 2008.

¹⁷ Rigsd. Landstinget bd. 1, 2324-25.

¹⁸ Rigsd. Folkethinget bd. 1, 880.

¹⁹ Rigsd. Folkethinget bd. 2, 2463-2507, 2696-2746.

Derudover er det centralt i debatterne, at den billigere kvindelige arbejdskraft vil være gavnlig for kommunernes udgifter.²⁰ Af statsfinansielle årsager blev ugifte kvinder argumenteret ind i skolevæsenet. Den økonomiske fordel i at benytte kvinders arbejdskraft var samtidig problematisk for rigsdagsmændene; de mandlige lærerkræfters interesser skulle plejes og beskyttes over for de kvindelige lønpressere. En måde at imødekomme hensynet til lærerne på var via loven at sikre dem de højeste lønninger og ledende poster. Det gjorde rigsdagsmændene ved at acceptere, at lærerinder skulle ansættes på de lavere embedsposter i skolens organisation; på landet som andenlærere og for købstædernes vedkommende blev det bestemt, at højst 1/3 af de højest lønnede embeder måtte besættes af kvinder. Den sidstnævnte bestemmelse blev stemt igennem i 3. behandlingen i Folketinget.²¹

I rigsdagsmændenes argumentation forekom et ideologisk niveau i form af retorikken om, at kvinder moralsk set ville være egnede til at kunne opdrage piger. Dertil italesattes kvinders naturlige moderlige omsorg og kærlighed som en kvalifikation, der gjorde dem egnede til at omgås og undervise små børn, og derfor behøvede lærerinderne ikke have en eksamen for at blive ansat.²² Disse kønsideologiske argumenter legitimerede anvendelsen af kvindelig arbejdskraft i erhvervet. Landstingsmand M. Andersens udtalelse indfanger retorikken om kvinders evner som lærerinder:

Jeg er nu vel ikke af den Mening, at det skulde komme ud paa Eet og det Samme, om der er ansat Lærere eller Lærerinder ved Skolerne, men jeg mener dog, at det kan være særdeles gavnligt for Smaaabørn paa indtil 10 Aar og for Pigebørn, ligesom jeg ogsaa veed, at det mange Steder ønskes, at der ansættes Lærerinder ved Skolerne. Med Hensyn til saadanne Smaaabørn, for hvis Vedkommende det saameget kommer an paa Kjærlighedsforholdet ved Siden af Dygtigheden, vil en Lærerinde være ligesaa skikket til at overtage Underviisningen, som en Lærer vil være det.²³

Ifølge Cultusministerens oprindelige lovforslag var formålet med at ansætte lærerinder, at de skulle undervise pigerne, deres eget køn. Skolevæsenet specialiserede sig efterhånden især i købstæderne i opdelt undervisning i henholdsvis drenge- eller pigeklasser ud fra den tankegang, at piger og drenge helst skulle undervises hver for sig. Det gav en øget kønsdeling, som ministeren ville imødekomme ved at ansætte lærerinder til at undervise pigeklasserne.²⁴ Igennem lovforslagets tre behandlinger i Folketinget og i et nedsat udvalg bortargumenteredes de indskrænkende bestemmelser om lærerinders undervisningsområde. Michael Vogelius ud-

²⁰ Nørgård 2008, 79-85.

²¹ Rigds. Folkethinget bd. 2, 2741-46.

²² Nørgård 2008.

²³ Rigsd. Landstingets bd. 1, 2342.

²⁴ Rigsd. Tillæg A, 1161-66.

talte i Folketingets 1. behandling af lovforslaget, at lærerinder ville være egnede til at undervise både piger og små drenge. I den endelige lov gives lærerinder ret til at undervise børn af begge køn i den offentlige skole, for lovgiverne vil lade det være op til de lokale skolemyndigheder at bestemme, hvilke elever lærerinder skal undervise.²⁵ Det er især den liberalistisk orienterede folketingsmand Christian Berg, som er imod Cultusministerens forslag om at lovgive om, hvilke børn lærerinder skal have ret til at undervise.²⁶

Rigsdagsmændene anså ovenfor benævnte temaer for at være centrale i forhold til ansættelsen af lærerinder, og de ændrede i lovforslaget derefter. Rigsdagsmændene træder frem som samfundsinteresserede privilegerede aktører, hvis position i samfundsnetværket havde givet dem mulighed og ansvar for at organisere arbejdsfordelingen på det offentlige arbejdsmarked. Samfundsnetværket kan defineres som et netværk af elementer i samfundet som økonomiske forhold, kulturelle forhold, herskende ideologier og politiske institutioner.²⁷

Rigsdagsmændene sørgede for, at det tydeligt fremgik af loven, at det var intentionen, at skolevæsenet skulle organiseres med en kønsarbejdsdeling, hvor mænd skulle være de ledende kræfter, og hvor kvinder skulle placeres i bunden af arbejdsfeltet. Kvinderne fik tildelt arbejdsposterne med den laveste prestige og den laveste løn i et skolevæsen, der i sig selv havde en lav status hos det omgivende samfund.²⁸

STATSLIG ORGANISERET KØNSARBEJDSDELING

I retorikken omkring lærerindernes ansættelse viser det sig, at rigsdagsmændene forventede, at kvinder skulle undervise især pigerne og de små børn, fordi kvinder ifølge rigsdagsmændenes retorik besad særlige kønsspecifikke evner. Den norske historiker Gro Hagemann har forsket i, hvordan åbningen af erhverv for kvinder i Norge i 1800-tallet blev relateret til en ideologisk italesættelse af, at et givent erhvervsarbejde var knyttet til enten det kvindelige eller til det mandlige køn. Hagemann vurderer således:

Til tross for ulike holdninger til kvinners kontraksfrihed og medborgerlige rettigheter, delte lovgiverne i store trekk forestillingen om en naturlig kjønnsarbejdsdeling. De aller fleste arbeidsopgaver lot til å ha en kjønnskoding i den forstand at man mente de krevde kvalifikasjoner som var tilpasset det ene eller det andre kjønnets egenskaper.²⁹

²⁵ Nørgård 2008.

²⁶ Rigds. Folkethinget bd. 2, 2478-87.

²⁷ Alcoff 1988.

²⁸ Larsen 1899.

²⁹ Hagemann, 2003, 115.

Rigsdagsmændenes argumentation viser, hvordan nye hierarkier mellem mænd og kvinder skabes. Med loven om "*Ansættelse af Lærerinder i det offentlige Skolevæsen*" (1867) var rigsdagsmændene drivkraften i organiseringen af lærerpersonalet i skolevæsenet. Ved statslig lov regulerede de magtfulde rigsdagsmænd det offentlige skolevæsenet. En feminiseringsproces i lærerhvervet blev legaliseret og organiseret af staten selv.³⁰

BRUD MED KØNSSEGRERENDE ARBEJDSSTRUKTUR

Økonomihistoriker Myra Strober (1976) har undersøgt, hvordan en kønssegrerende arbejdsstruktur kan brydes. Strober konkluderer, at der skal eksistere samvirkende faktorer mellem et ideologisk niveau, økonomiske argumenter og et givent arbejdsmarked for at en kønssegrerende struktur kan ændres på et arbejdsområde. Desuden skal der være en udefrakommende faktor, som kan rykke ved den eksisterende arbejdsstruktur. Den udefrakommende faktor har i forskningen vist sig at kunne udgøres af for eksempel krig, nyt maskineri eller en omorganisering af arbejdsgangen. Den udefrakommende faktor må påvirke efterspørgslen på arbejdskraft.³¹

I analysen af, hvordan rigsdagsmændene argumenterer lærerinder ind i det voksende offentlige skolevæsen, viser det økonomiske incitament sig at være vigtigt. Den kvindelige arbejdskraft blev fastsat som billig på baggrund af det eksisterende sociale kønssystemets normer. Rigsdagsmændene havde i deres position som lovgivere indflydelse på magten over italesættelsen af arbejdskraft. De besad magt til at være med til at skabe eller godkende ideologier om, hvad der skulle anses for mandligt og kvindeligt erhvervsarbejde. Rigsdagsmændenes retorik om lærerinder som moralske og kærlige mødre i klasseværelset legitimerede anvendelsen af lærerinder med en passende ideologi. Skolehistoriker Christina Florin har i sin forskning om feminiseringen af lærerpersonalet i Sverige fundet ud af, at retorikken om kvinders fortræffeligheder som lærerinder udviklede sig kraftigt i 1860'ernes Sverige.³² En enslydende argumentation udviklede sig altså på samme tid i Danmark og Sverige til legitimering af anvendelsen af kvindelig arbejdskraft i skolevæsenet.

Skolevæsenet som arbejdsmarked voksede i løbet af 1800-tallet, og der foregik en voksende arbejdsdeling særligt i købstædernes skoler, hvor man inddelte klasserne efter køn og alder. Dette voksende og efterhånden omorganiserede skolevæ-

³⁰ Af internationale undersøgelser har jeg især været inspireret af den svenske skolehistoriker Christina Florin. Der findes desuden et amerikansk og kanadisk uddannelseshistorisk forskningsfelt, hvor publikationerne er af lidt ældre dato, bl.a. Brint, Steven & Karabel, Jerome, *The Diverted Dream. Community Colleges and the Promise of Educational Opportunity in America* (1989) og *Gender and Education in Ontario: An Historical Reader* (1991). Eds. Ruby Heap & Alison Prentice. Jeg har ikke kendskab til nogle uddannelseshistoriske undersøgelser, der har samme snit som min undersøgelse med fokus på de mandlige lovgivere som aktører.

³¹ Strober 1976.

³² Florin 1987.

sen kunne fungere som den faktor, der ifølge Stobers teori, skulle være nødvendig for at ændre arbejdsfeltet og være med til at bryde kønsstrukturen. Det er det offentlige skolevæsenets norm om anvendelse af mandlig arbejdskraft, der brydes.

Skolevæsenets nye arbejdstagere skulle være ugifte kvinder, logikken bag det berøres i det følgende afsnit. Ugifte kvinder blev i 1800-tallet italesat som et politisk problem, og forskellige aktører argumenterede for, at de ugifte kvinder skulle gives mulighed for at forsørge sig selv og ikke være til last for fædre og brødre. På den måde var der tilgængelig kvindelig arbejdskraft til rådighed på det offentlige arbejdsmarked.

De faktorer, Strober har vurderet kan ændre en kønssegrerende arbejdsstruktur, eksisterede i lovens samtid i det danske samfund og skolevæsen. Der forelå et samspil mellem skolevæsenets organisering, arbejdsmarkedet, samfundskonomen og et ideologisk niveau, som bevirkede at lærerinder kom ind i lærerembedet. Feminiseringsprocessen i skolevæsenet begyndte i det små før lov om *"Ansættelse af Lærerinder i det offentlige Skolevæsen"* af 29. marts 1867. Med den lovmæssige legitimering af en eksisterende praksis gjorde en interaktion sig gældende mellem lovgivere og befolkning. Hvordan brugen af kvindelig arbejdskraft i det offentlige skolevæsen ville have udviklet sig uden denne lov er et åbent spørgsmål.

KVINDELIGHED RELATERET TIL LØNARBEJDERBEGREBET

Som påpeget tidligere kan lovgivning som kildemateriale vise bagvedliggende betydningssammenhænge med hensyn til forestillinger om og normer for køn.

Normer for kvindelighed og mandlighed kan defineres som et samfunds til enhver tid dominerende opfattelse af, hvilke menneskelige egenskaber og hvilke samfundsmæssige opgaver og funktioner, der bør være knyttet til de respektive køn. Disse normer for kønnene skabes snarere af samfundets kulturbærende kredse end af et befolkningsflertal.³³ Det er nødvendigt at pointere, at rigsdagsmændenes udtalelser om kvindelighed foregik på et normativt niveau, for de historiske normer for kvindelighed kan fejlagtigt blive blandet sammen med de subjektive og divergerende former for adfærd og mentalitet, som levende kvinder som mennesker og subjekter har haft.³⁴

Rigsdagsmændene opfattede den overordnede norm for kvinders sociale livsbestemmelse som ægteskabet og herigennem moderskabet og husmoderskabet. I ægteskabet forudsattes kvinden ideologisk at blive forsørget af sin ægtemand, og hun var underlagt hans myndighed. Derfor var gifte kvinder uønsket arbejdskraft. De gifte kvinder var ikke selvstændige borgere og deres arbejdskraft var bundet til

³³ Possing 1992, 36-38.

³⁴ Christina Florin beskriver, hvordan proletar- og bondekvinder arbejdede fysisk hårdt i 1800-tallet og ikke var omfattet af borgerskabets kvindenorm: "Klassursprunget styrde även bland dem hvilket sorts arbete som ansågs lämpligt. För kvinnor med bondeursprung eller från proletära miljöer fanns det hårda kroppsarbetet i bondehushåll eller industri att tillgå, men för medelklassens kvinnor gällde det att finna andra lösningar." Florin 1987, 23.

huslige arbejdsopgaver. De ugifte kvinder blev derimod italesat af rigsdagsmændene som tilgængelig arbejdskraft. Lærerindernes aflønning skulle i princippet forsørge dem selv og ikke andre. Lærerinders lønniveau som ikke-forsørgere legitimeredes i samtidens sociale kønssystem, hvor kvinders tilknytning til ægteskabet blev bestemmende for deres relation til lønnet erhvervsarbejde. Rigsdagsmændene var meget opmærksomme på at forsøge at undgå at forskyde magtbalancen mellem kønnene i den borgerlige kernefamilie, hvor mændene skulle bekræfte deres maskulinitet ved at være forsørgere.

Kønsspørgsmålene fremstod som vigtige i rigsdagsmændenes debatter. Kvinder skulle både være socialt og kulturelt accepterede i erhvervsarbejdet som lærerinder, hvor de dog hverken måtte give afkald på deres kvindelighed eller af hensyn til mænd rykke på den mandlige magtbalance i skolevæsenet.

Ideologien om kvinders livsbestemmelse som ægteskabet og moderskabet, transformerer sig i rigsdagsmændenes argumentation til at knytte kvinders sociale livsbestemmelse til spørgsmålet om at drage omsorg for andre og tage sig af de kommende slægter. Gennem arbejdsbegrebet rekonstrueredes en forestilling om 'kvindelighed', ifølge hvilken det skulle være kvinders livsbestemmelse at tage sig af de kommende slægter, uanset om kvinderne var biologiske mødre eller ej.

Det var en udvidelse af konstruktionerne af 'kvindeligheden', snarere end et brud, som knyttede kvindeligheden til arbejdsbegrebet. Udgangspunktet var at erhvervsarbejde var med til at definere mandligheden i forbindelse med forsørgerbegrebet, og var indenfor den forståelse med til at bortdefinere kvindeligheden. Hos rigsdagsmændene italesattes arbejdet som et kald for ugifte kvinder, og de kunne tage et lærerindeembede uden at miste deres normative kvindelighed.

En række juridiske og økonomiske reformer i 1800-tallet i den vestlige verden blev gennemført af hensyn til de ugifte kvinder. Hovedbegrundelsen bag reformerne var, at de ugifte kvinder skulle kunne forsørge sig selv, efter at de var blevet italesat som et politisk problem i samtiden.³⁵

PERSPEKTIVER PÅ ARBEJDSMARKEDET I 1800-TALLETS NORDEN

I 1800-tallet undergik de nordiske lande alle en moderniseringsproces, og sidst i århundredet blev kvinders medborgerskab i Norden debatteret. Erhvervsarbejde og individuelle rettigheder var blevet væsentlige elementer i et moderne syn på individet; det blev diskuteret, hvordan kvinder skulle passe ind i det moderniserede samfund. Moderniseringen betød en opdeling i en privat og en offentlig sfære, og hvor individernes rettigheder blev knyttet til frihed i den offentlige sfære, som bestod af arbejdsmarkedet og medborgerrettighedssamfundet.³⁶

Den norske historiker Gro Hagemann har som nævnt analyseret kvinders tilknytning til og indtræden på arbejdsmarkedet i 1800-tallets Norge. Hun anser næ-

³⁵ Melby 2006.

³⁶ Ibid., 50.

ringsfrihedsloven for at være den primære liberale rettighed. I næringsfriheden står princippet om liberalisme og frihed for individet til at agere efter sine egne interesser på arbejdsmarkedet centralt. Næringsfrihedsloven inkluderede ugifte kvinder og enker. Hagemann har i sin forskning om arbejdsmarkedet påvist, at der blandt samtidens lovgivere var en generel enighed om at bevare kønsforskelle og kønsrelationer mellem mænd og kvinder; det sociale kønssystem skulle bevares.³⁷ Denne opfattelse er i overensstemmelse med rigsdagsmændenes argumentation i udformningen af loven om lærerinders ansættelse fra 1867.

MÆND I HISTORIER OM LIGESTILLING

Kønshistorisk forskning har for det meste fokuseret på kvindernes aktioner og handlingsmønstre i historien. Som artiklens overskrift antyder, er der også mænd i historier om ligestilling, de kan som historiske aktører optræde i sammenhænge, som man ikke umiddelbart vil forbinde med historier om medborgerrettigheder og udvikling af ligestilling. Som vist i denne artikel agerede rigsdagsmændene som historiske aktører, der var med til at organisere skolevæsenet som arbejdsfelt; de var aktivt medskabende i at danne nye kønshierarkier på det offentlige arbejdsmarked. Historiske ændringer foregår blandt andet som følge af aktørers handlinger i en strukturel kontekst. Det var mænd, der i årene 1866-67 agerede ved offentligt at formulere hvilke forhold og vilkår, lærerinderne skulle leve under.

Rigsdagens mænd lovgav om at ansætte kvinder i det offentlige skolevæsen for at vise en accept af at benytte lærerinder i det økonomisk trængte skolevæsen. De fandt det også nødvendigt at lovgive om deres vilkår for at sørge for, at de mandlige læreres overordnede position blev markeret. Det var forestillinger om kvinders og mænds rolle i den borgerlige familie, som rigsdagsmændene forsøgte at overføre til et statsligt arbejdsfelt. Manden skulle lede og fordele arbejdet, hvor den formelt uddannede kvinde med en moders kærlighed skulle tage sig af de mindre børn og pigerne. Hermed etablerede rigsdagsmændene kønshierarkier på arbejdsmarkedet; ulige løn, ulige positioner i skolevæsenets hierarki og uens årsager til at virke som underviser. For de mandlige lærere skulle principielt forsørge en familie, hvor de ugifte lærerinder skulle forsørge sig selv; men de kvinder, der kom til at virke som lærerinder, tolkede med tiden deres kvinderolle på en anderledes måde end rigsdagsmændene havde tænkt sig. For ligestillingshistorisk kom de erhvervsarbejdende lærerinder til at få en central betydning for især den borgerlige kvindebevægelse i Danmark.³⁸ Ud fra positionen som erhvervsarbejdende lærerinde deltog et antal kvinder især fra 1880'erne i kvindebevægelser som for eksempel Dansk

³⁷ Hagemann 2003.

³⁸ Det kunne være en ide undersøge de erhvervsarbejdende kvinders del i ligestillingshistorien indgående i en historisk analyse. Hilden (2003) og Kochendorff-Andersen (1983) har belyst, hvordan lærerinder kom til at få en vigtig betydning for især den borgerlige kvindebevægelse i Danmark fra ca. 1880'erne.

Kvindesamfund, der krævede medborgerrettigheder for kvinder på lige vilkår med de borgerlige mænd.

Litteraturliste

- Alcoff, Linda 1988, "Cultural Feminism versus Poststructuralism", *Reconstructing the Academy*. Ed. Minnich, Elizabeth; O'bar, Jean & Rosenfeld, Rachael. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Coninck-Smith, Ning de 2002, *Skolen, lærerne, eleverne og forældrene*. Århus: Klim.
- Florin, Christina 1987, *Kampen om Katedern*. Umeå: Almqvist & Wiksell.
- Hagemann, Gro 2003, *Feminisme og historieskrivning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hilden, Adda & Nørr, Erik 1993, *Lærerindeuddannelse – Lokalsamfundenes kamp for seminariedriften*. Bd. 3. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hvidt, Christian og Koch, Henning 2000, *Danmarks Riges Grundlove: 1849, 1886, 1915, 1953*: København: Christian Ejlers Forlag.
- Kampmann, Tage; Markussen, Ingrid; Nørgaard, Ellen & Skovgaard-Petersen, Vagn 1989, *Et Folk kom i Skole*. Danmarks Lærerbhøjskole og Undervisningsministeriet ved Institut for Dansk Skolehistorie.
- Kochendorff-Andersen, Jessie 1983, *De københavnske kommunelærerindes organisering og deres kamp for ligestilling 1891-1921*. Publiceret historisk speciale, København: Københavns Universitet
- Larsen, Joakim 1899, *Bidrag til den danske folkeskoles historie 1818-1898*. Schubothe.
- Melby, Kari; Pylkkänen; Rosenbeck, Bente & Wetterberg, Christina Carlsson 2006, *Inte ett ord om kärlek*. Centrum for Danmarksstudier 11. Riga: Makadam Förlag.
- Nørgård, Inger 2008, "Qvinden til Virksomhed i det Offentlige Skolevæsens Tjeneste". Upubliceret historisk speciale. Aarhus: Aarhus Universitet, Institut for Historie og Områdestudier.
- Possing, Birgitte 1992, "Køn og kvindelighed – hvilke historiske kategorier?", *Den Jyske Historiker* 1992 nr. 58-59 "Kønnet i Historien". Århus: Werks Offset.
- Rerup, Lorenz 1989, *Danmarks Historie*. Bd. 6. København: Gyldendal.
- Strober, Myra 1976, "Toward Diamorphich", *Signs*, 1976, vol. 1 nr. 3

Trykte kilder

- Rigsdagstidende*, Ordentlig Samling 1866-67. Forhandlingerne paa Folkethinget, 1.Bind: Løbenumre 213, 286, 846-86 og 890. 2.Bind: Løbenumre 2463-2507 og 2696-2746. 3.Bind: Løbenumre 5921. Kjøbenhavn: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Rigsdagstidende*, Ordentlig Samling 1866-67. Forhandlingerne paa Landstinget, 1.Bind: Løbenumre 2177-2222, 2311-55 og 2382. 2.Bind: Løbenumre 2740. Kjøbenhavn: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Rigsdagstidende*, Ordentlig Samling 1866-67. Tillæg A, Lovforslag B. U. H.: Løbenumre 1161-66 og 2137-2138. Kjøbenhavn: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Rigsdagstidende*, Ordentlig Samling 1866-67. Tillæg B, Udvalgenes Betænkninger.: 315-320. Kjøbenhavn: Bianco Lunos Bogtrykkeri.

INGER LYGDRUP NØRGÅRD ER PH.D. - STUDERENDE
VED INSTITUT FOR HISTORIE, KULTUR OG SAMFUNDSBESKRIVELSE,
SYDDANSK UNIVERSITET.

ABSTRACT

Rigsdagens medlemmer valgte i årene 1866-67 at udforme en lov, der gav tilladelse til ansættelse af lærerinder i det offentlige skolevæsen, nemlig lov om "*Ansættelse af Lærerinder i det offentlige Skolevæsen*" af 29. marts 1867.

Denne artikel analyserer, hvordan rigsdagsmændene legitimerede at ansætte lærerinder, samt hvilke vilkår lærerinderne skulle have i forhold til de allerede ansatte mandlige lærere. Derved organiserede den danske stat en feminiseringsproces i et erhverv, hvor mandlige lærere indtil da havde været normen.

Et erhverv blev åbnet op for de ugifte kvinder, og jeg analyserer loven som en del af historien om medborgerskab og ligestilling. Det er et kønshistorisk felt, hvor mænd som aktører har været overset. I historier om medborgerskab og ligestilling har fokus indtil nu primært været på kvinders handlinger og kvindelige aktører.